

Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΒΙΤΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

III

1) Τὸ μυστήριον τῆς γνώσεως

Ἡ ἐξυγιάνσις, ἡ κάθαρσις τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται διὰ τῆς θεανθρωπίνης μεθόδου: διὰ τῆς συνεργασίας τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν μακρὰν ὁδὸν τῆς αὐτοκαθάρσεως καὶ αὐτοεξυγιάνσεως καὶ ἡ ἰδία ἡ γνῶσις γίνεται ὁλονὲν καὶ καθαρωτέρα καὶ ὑγιεστερά. Εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς ἐξελιξέως τῆς ἡ γνῶσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀντολογικὴν δομὴν καὶ τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως. Καθαρθέντα καὶ ἐξυγιασθέντα διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίας τῶν εὐαγγελικῶν ἀρετῶν, τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως, ἔχουν τὴν ἀγιότητα καὶ καθαρότητα. Ἡ καθαρὰ δὲ καρδία καὶ ὁ καθαρὸς νοῦς παράγουν τὴν καθαρὰν γνῶσιν. Τὰ καθαρθέντα καὶ ἐξυγιασθέντα ὄργανα τῆς γνώσεως, στρεφόμενα πρὸς τὸν Θεόν, δίδουν τὴν καθαρὰν καὶ ὑγιῆ θεογνωσίαν, στρεφόμενα δὲ πρὸς τὴν κτίσιν, δίδουν τὴν καθαρὰν καὶ ὑγιῆ γνῶσιν περὶ τῆς κτίσεως. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγ. Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου ὑπάρχουν δύο εἶδη γνώσεως: γνῶσις ἡ ὁποία ὑπάρχει πρὸ τῆς πίστεως καὶ γνῶσις ἡ ὁποία γεννᾶται ἐκ τῆς πίστεως. Ἡ γνῶσις, «ἡ προηγουμένη τῆς πίστεως» εἶναι «γνῶσις φυσικὴ», καὶ «ἡ τικτομένη ἐκ τῆς πίστεως» εἶναι «γνῶσις πνευματικὴ». Ἡ φυσικὴ γνῶσις ἔγκειται εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ πνευματικὴ δὲ γνῶσις εἶναι «ἀΐσθησις τῶν μυστηρίων», «ἀΐσθησις τῶν κρυπτῶν», «θεωρία τῶν ἀοράτων»¹.

Ἡ πρώτη πίστις εἶναι πίστις ἐξ ἀκοῆς, καὶ αὐτὴν συμπληρώνει, βεβαιοῖ καὶ ἀποδεικνύει ἡ δευτέρα πίστις, «ἡ πίστις τῆς θεωρίας», ἡ πίστις ἡ ἐξ ὁράσεως². Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν φυσικὴν γνῶσιν εἶναι προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς πνευματικῆς γνώσεως³. Τοῦτο γίνεται διὰ τῆς πίστεως, διότι ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς πίστεως τὸν ἀνθρώπον ἐπισκηνοῖ «ἡ δύναμις τις ἡ ἄγνω-

1. Λόγ. 18, σ. 64-65.

2. Αὐτ. σ. 65.

3. Λόγ. 19, σ. 69.

στος»¹, ἡ ὁποία καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν διὰ τὴν πνευματικὴν γνῶσιν. Ἐὰν ἐμ-
πλακῇ ὁ ἄνθρωπος «τῇ ἀγχόνῃ τῆς γνώσεως τῆς ψυχικῆς», τῆς φυσικῆς,
εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτὴν παρὰ «ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σιδή-
ρου λυθῆναι»: ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τότε ζωὴ «κατὰ στόμα τοῦ ξίφους»².

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀρχίσῃ νὰ ὁδεύῃ τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως, εἶναι ἀνάγκη
νὰ ἐγκαταλείψῃ παλαιὰς μεθόδους τῆς γνώσεως καὶ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτάς,
διότι ἡ πίστις ἔχει τὰς ἰδικὰς τῆς μεθόδους. Τότε παύει ἡ γνῶσις ἡ φυσικὴ,
καὶ λαμβάνει χώραν ἡ πνευματικὴ γνῶσις, διότι ἡ φυσικὴ γνῶσις «ἐναντία
τῇ πίστει ἐστίν». Ἡ δὲ πίστις λύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἑαυτοῖς τῶν νόμων τῆς γνώ-
σεως», οὐχὶ τῆς πνευματικῆς, ἀλλὰ τῆς φυσικῆς γνώσεως³.

Τὸ κύριον γνῶρισμα αὐτῆς τῆς φυσικῆς γνώσεως ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι
αὕτη ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ ἐπὶ τῶν μεθόδων τῆς ἐξε-
τάσεως (ἐρεῦνης). Τοῦτο δὲ εἶναι «σημεῖον τοῦ δισταγμοῦ περὶ τῆς Ἀλη-
θείας». Ἡ πίστις ἐπιζητεῖ τουναντίον τὸν καθαρὸν καὶ ἀπλοῦν τρόπον τοῦ
φρονήματος, ὅστις εἶναι μακρὰν ἀπὸ πᾶσαν πανουργίαν καὶ ἀπὸ τοὺς τρόπους καὶ
τὰς μεθόδους τῆς ἐρεῦνης. Τὰ δύο αὐτὰ τυγχάνουν ἐναντία ἀλλήλοις. Ὁ οἶκος τῆς
πίστεως εἶναι ἡ «ἐννοία νηπιώδης καὶ καρδία ἀπλῇ». Διότι ἐλέχθη: Ἐν ἀπλό-
τητι καρδίας δοξάσατε τὸν Θεὸν (Κολ. 3,22), καί: Ἐὰν μὴ στραφῇτε καὶ
γέννησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν (Ματθ.
18,3). Ἐνῶ ἡ φυσικὴ γνῶσις εἶναι ἐναντία καὶ τῆς ἀπλότητος τῆς καρδίας
καὶ τῆς ἀπλότητος τῆς σκέψεως. Ἡ γνῶσις αὕτη (ἡ φυσικὴ) ἐνεργεῖ καὶ κι-
νεῖται μόνον εἰς τὰ ὅρια τῆς φύσεως. «Ἡ δὲ πίστις ὑπὲρ τὴν φύσιν ἐνεργεῖ τὴν
ἑαυτῆς ὁδοιπορίαν». Ὅσον ἐνδίδῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς μεθόδους καὶ τοὺς τρό-
πους τῆς φυσικῆς γνώσεως, τόσον καταλαμβάνει αὐτὸν ὁ φόβος καὶ δὲν δύναται
νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπ' αὐτόν. Ἐὰν δὲ ἀκολουθῇ τῇ πίστει, γίνεται εὐθέως ἐλευ-
θερος καὶ αὐτεξούσιος, καὶ «ὡς υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐν πᾶσι τοῖς πράγμασιν ἐν ἐλευ-
θερίᾳ χρῆται ἐξουσιαστικῶς». «Ἄνθρωπος ἐρῶν ταύτης τῆς πίστεως, ὡς ὁ
Θεὸς χρῆται ταῖς φύσεσι πάσαις τῆς κτίσεως», διότι εἰς τὴν πίστιν ἐδόθη ἡ
ἐξουσία «κτίσιν δημιουργῆσαι καινὴν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ὁμοίωτητα». Ὅπως
γέγραπται: Ἡθέλησας καὶ τὰ πάντα παρέστη ἐνώπιόν σου (πρβλ. Ἰωβ 23,13).
Πολλάκις δὲ ἡ πίστις δύναται νὰ παράγῃ «ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα». Ἐνῶ ἡ
γνῶσις οὐδὲν δύναται νὰ ποιήσῃ «χωρὶς ὕλης». Ἡ γνῶσις δὲν ἔχει ἐξουσίαν
ἐπὶ τῆς φύσεως, ἐνῶ ἡ πίστις ἔχει. Πολλοὶ εἰσήρχοντο μὲ τὴν πίστιν εἰς τὴν
φλόγα, καὶ τὴν δύναμιν τὴν καυστικὴν τοῦ πυρὸς ἐχαλίνωσαν καὶ ἀβλαβῶς ἐν
μέσῳ αὐτῆς διέβαινον, καὶ ἐπὶ νώτων τῆς θαλάσσης ὡς ἐπὶ ξηρᾶς ἐβάδιζαν.
Πάντα ταῦτα ὅμως εἶναι «ὑπὲρ τὴν φύσιν» καὶ «ἐναντία τοῖς τρόποις τῆς γνώ-

1. Αὐτόθε.

2. Αὐτ. σ. 71.

3. Λόγ. 62, σ. 250.

σεως) τῆς φυσικῆς, καὶ δεικνύουν ὅτι αὕτη (ἡ γνῶσις) εἶναι «ματαία ἐν πᾶσι τοῖς τρόποις αὐτῆς». Ἡ πίστις ὑπεράνω τῆς φύσεως διαβαίνει». Αἱ μέθοδοι αὗται τῆς φυσικῆς γνώσεως ἐκυβέρνησαν τὸν κόσμον πεντακισχιλίους καὶ ἔτι πλέον χρόνους, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις «ἄραι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς γῆς καὶ αἰσθῆσθαι τῆς ἰσχύος τοῦ Κτίστου αὐτοῦ οὐκ ἠδυνήθη», ἕως ὅτου «ἡ πίστις ἡμῶν ἐπανετέλλε καὶ ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους τῆς γῆϊνης ἐργασίας» καὶ τοῦ μετεωρισμοῦ τῆς διανοίας. «Ὅστις ἔχει τὴν πίστιν, δὲν ὑστερεῖται ποτέ τινος». Καὶ ὅταν τίποτε δὲν ἔχει, «τῇ πίστει πάντα κατέχει», ὡς γέγραπται: Πάντα ὅσα αἰτεῖσθε ἐν προσευχῇ καὶ πίστει, λήψεσθε (Ματθ. 21,22), καὶ ἐπίσης: Ὁ Κύριος ἐγγύς, μηδὲν μεριμνᾶτε (Φιλ. 4,6) ¹.

Διὰ τὴν πίστιν δὲν ὑφίστανται οἱ φυσικοὶ νόμοι. Ὁ ἁγ. Ἰσαὰκ τονίζει ρητῶς τοῦτο: Πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι (Ματθ. 9,23), ἀδυνατεῖ γὰρ οὐδὲν τῷ Θεῷ². Ἡ γνῶσις ἐμποδίζει τοὺς μαθητάς τῆς «προσπελάσαι πᾶσι τοῖς ξένοις τῆς φύσεως», — τοῖς ὑπὲρ φύσιν³.

Ἡ γνῶσις περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ ἁγ. Ἰσαὰκ ἐμφανίζεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς γνωσιολογικῆς αἰσθησιαρχίας, τῆς κρυσταλλοφάνειας καὶ τοῦ μονισμοῦ. Καὶ τὰ τρία ταῦτα περιορίζουν τὴν ἐξουσίαν, τὴν πραγματικότητα, τὴν ἰσχύν, τὸ κριτήριον καὶ τὸ πεδίον τῆς γνώσεως ἐξουσίαν εἰς τὰ ὅρια τῆς ὁρατῆς φύσεως, καθ' ὅσον ταῦτα συμπίπτουν μὲ τὰ ὅρια τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων ὡς ὄργανων τῆς γνώσεως. Τὸ νὰ ὑπερβῇ τις τὰ ὅρια τῆς φύσεως καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τοῦτο θεωρεῖται ὡς μὴ φυσικόν, μὴ λογικόν καὶ ἀδύνατον, καὶ ἐπὶ πλέον ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῶν ὡς ἄνω γνωσιολογικῶν κατευθύνσεων. Ἐμμέσως καὶ ἀμέσως ὁ ἄνθρωπος ἔχει περιορισθῇ εἰς τὰς αἰσθήσεις, καὶ δὲν τολμᾷ νὰ ἐξέλθῃ διόλου ἐξω αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ φυσικὴ γνῶσις, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγ. Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, δὲν εἶναι «ψεκτὴ» καὶ ἀπορριπτέα. Μόνον πού ἡ πίστις εἶναι ὑψηλοτέρα αὐτῆς. Ἡ γνῶσις εἶναι ἀξιοκατάκριτος ἐν ᾧ μέτρῳ, χρησιμοποιοῦσα διαφόρους μεθόδους, στρέφεται ἐναντίον τῆς πίστεως. Ὅταν ἡ γνῶσις αὕτη «συνάπτεται τῇ πίστει καὶ γίνεται μετ' αὐτῆς μία καὶ ἐνδύεται ἐξ αὐτῆς νοήματα πύρινα», καὶ «κατακαίεται πτέρυγας ἀπαθείας», τότε, χρησιμοποιοῦσα ἄλλας μεθόδους, ὑψοῦται ἀπὸ τῶν γῆϊνων («ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Δημιουργοῦ ἐαυτῆς», εἰς τὴν ὑπὲρ φύσιν. Αὕτη ἡ γνῶσις ἐν τῇ πίστει τελειοῦται καὶ ἀποκτᾷ τὴν δύναμιν «ἀνελθεῖν ἄνω» καὶ «αἰσθῆσθαι ἐκείνου τοῦ ὑψηλοτέρου πάσης αἰσθήσεως» καὶ «εἶδεν τὴν αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἀκατάληπτον τῷ νῷ καὶ τῇ γνώσει τῶν κτισμάτων». Ἡ γνῶσις εἶναι τὸ ἔδαφος («βαθμὸς») ἀπὸ τοῦ ὁποῖον ἀνέρ-

1. Αὐτόθι, σ. 250-252.

2. Αὐτ. σ. 253.

3. Αὐτόθι.

χεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ὕψος τῆς πίστεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὅταν φθάσῃ δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκη τῆς γνώσεως. Διότι ἐλέχθη: Ἐκ μέρους νοοῦμεν, ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται (1 Κορ. 13, 9-10). Ἡ πίστις λοιπὸν ἄρτι, ὡς ἐν ὀφθαλμοῖς, δεικνύει ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν τῆς τελειότητος· καὶ ἐν τῇ πίστει ἡμῶν μαρθάνομεν ἐκεῖνα τὰ ἀκατάληπτα, καὶ οὐκ ἐν τῇ ἐξετάσει καὶ τῇ δυνάμει τῆς γνώσεως¹.

Τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης: νηστεία, ἐλεημοσύνη, ἀγρυπνία, ἀγνότης τοῦ σώματος, ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ταπεινοφροσύνη καρδίας, συγχώρησις τῶν πταισμάτων, ἐνθύμησις τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν, ἐξέτασις τῶν μυστηρίων, τῶν ὄντων ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς κεκαλυμμένων, ἀδολεσχία τῆς διανοίας ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς κρείττοσι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί, ταῦτα πάντα εἶναι βαθμί-δες διὰ τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ ἀνέρχεται εἰς τὸ ὕψος τὸ ἀνώτερον τῆς πίστεως².

Ὑπάρχουν τρεῖς τρόποι νοητοί, διὰ τῶν ὁποίων ἡ γνώσις ἀνέρχεται καὶ κατέρχεται, καὶ ἐν τοῖς ὁποίοις πορεύεται καὶ ἀλλοιοῦται. Οὗτοι εἶναι: σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα. Καὶ μολοντί μία εἶναι ἡ γνώσις ἐν τῇ φύσει αὐτῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς σχέσεως πρὸς τὰ τρία αὐτὰ λεπτύνεται καὶ ἀλλάσσει τοὺς τρόπους καὶ τὰς ἐργασίας τῶν νοημάτων της. «Ἡ γνώσις δόσις παρὰ Θεοῦ ἐστὶ τῇ φύσει τῶν λογικῶν, ἥτις ἐδόθη ἐξ ἀρχῆς τῆς αὐτῶν διαπλάσεως, καὶ ἐστὶν ἀπλή, καὶ οὐ μερίζεται τῇ ἑαυτῆς φύσει, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ ἡλίου τὸ φῶς, καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτῆς (ἐργάζεται διὰ τοῦ σώματος, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος) κτᾶται ἀλλοιώσεις καὶ μερισμούς»³.

Εἰς τὸν πρῶτον βαθμὸν ἡ γνώσις «τῇ ἐπιθυμίᾳ τῇ σαρκικῇ ἀκολουθεῖ», φροντίζει διὰ τὸν πλοῦτον, τὴν κενοδοξίαν, τὴν κόσμησιν, τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος, τὴν σπουδὴν σοφίας τῆς λογικῆς, ἥτις ἐφευρίσκει τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας καὶ τὰ λοιπὰ τὰ στεφανοῦντα τὸ σῶμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῷ ὁρατῷ. Δι' ὧν τούτων ἡ γνώσις αὕτη γίνεται ἐναντία τῇ πίστει, καὶ ὀνομάζεται (γνώσις ψιλὴ, καθότι γυμνὴ ἐστὶ πάσης θείας μερίμνης, καὶ ἀδυναμίαν ἄλογον εἰσφέρει κατὰ τῆς διανοίας, διὰ τὸ κεκρατῆσθαι ὑπὸ τοῦ σώματος, καὶ τελείως ἡ μέριμνα αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐστίν). Ἡ γνώσις αὕτη εἶναι πεφουσιωμένη καὶ ὑπερήφανος, διότι ἑαυτῇ ἀνατίθησι πᾶν πρᾶγμα καλόν, καὶ οὐκ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει. Καὶ ὅπερ εἶπεν ὁ Ἀπόστολος ὅτι ἡ γνώσις φυσιοῦ (1 Κορ. 8, 1), εἶπε περὶ τῆς γνώσεως ταύτης, «τῆς μὴ συγκεκριμένης τῇ πίστει καὶ τῇ ἐλπίδι τῇ εἰς Θεόν», καὶ οὐχὶ περὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας ἐν ταπεινώσει τελειοῖ τὴν ψυχὴν τῶν κτωμένων αὐτῇ, ὡς τὸν Μωϋσέα καὶ τὸν Δαβὶδ καὶ τὸν Ἡσαΐαν καὶ τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον καὶ τοὺς λοιποὺς ἁγίους τοὺς ἀξιοθέντας αὐτῆς τῆς γνώσεως τῆς τελείας,

1. Αὐτ. σ. 254.

2. Αὐτ. σ. 254-5.

3. Αὐτ. σ. 255-6.

κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. «Καὶ ἐκ τῶν παρηλλαγμένων θεωριῶν, καὶ τῶν ἀποκαλύψεων τῶν θείων, καὶ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς ὑψηλῆς τῶν πνευματικῶν, καὶ ἐκ τῶν ἀρρήτων μυστηρίων καταπίνεται ἡ γνῶσις αὐτῶν πάντοτε ἐκ τῶν ὁμοίων τούτων, καὶ σποδὸν καὶ χοῦν ἀριθμεῖται ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν τοῖς ἑαυτῶν ὀφθαλμοῖς». Ἡ δὲ σαρκικὴ γνῶσις ψέγεται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καὶ θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐναντία οὐχὶ μόνον τῇ πίστει, ἀλλὰ καὶ πάσῃ ἀρετῇ ἐργασίᾳ¹.

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῆς γνώσεως, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, εὐρίσκεται σχεδὸν ὅλη ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὸν ἀφελῆ ρεαλισμὸν μέχρι τοῦ ἐκλεκτικοῦ παλλογισμοῦ, ὡς καὶ ὅλη ἡ ἐπιστήμη, ἀπὸ τὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου μέχρι τοῦ ρελατιβισμοῦ τοῦ Ἀϊνστάιν.

Ἀπὸ τὴν πρώτην τάξιν τῆς γνώσεως ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει εἰς τὴν δευτέραν, ὅταν ἀρχίσῃ νὰ ἐργάζεται καὶ μὲ τὸ σῶμα καὶ μὲ τὴν ψυχὴν τὰς ἀρετάς: νηστεία, εὐχήν, ἐλεημοσύνην, ἀνάγνωσιν τῶν θείων Γραφῶν, τοὺς τρόπους τῆς ἀρετῆς, τὴν πάλιν πρὸς τὰ πάθη καὶ τὰ λοιπά. Καὶ πάντα τὰ ἔργα τὰ ἀγαθὰ, πάντας τὰς θαυμαστάς διαθέσεις τὰς ἐν τῇ ψυχῇ θεωρουμένας, ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ τάξει τῆς γνώσεως τελειοῖ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον διὰ τῆς ἐργασίας τῆς γνώσεως ταύτης. Καὶ αὕτη εὐθύνει τῇ καρδίᾳ τρίβους, πρὸς τὴν πίστιν ἡμᾶς ὁδηγούσας. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ γνῶσις «σωματικὴ ἐστὶ καὶ σύνθετος»².

Ἡ τρίτη τάξις τῆς γνώσεως εἶναι ἡ «τάξις τῆς τελειότητος». «Ὅταν ἡ γνῶσις ὑψωθῇ ἐκ τῶν γῆινων καὶ ἐκ τῆς μερίμνης τῆς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἀρξῇται ἀπόπειραν ποιῆσθαι διαλογισμῶν ἑαυτῆς ἐν τοῖς κεκαλυμμένοις ἔσωθεν τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τρόπῳ τινὶ καταφρονήσῃ τῶν πραγμάτων, ἐξ ὧν ἡ σκυλότης τῶν παθῶν γίνεται, καὶ ἀπλώσῃ ἑαυτὴν ἄνω, καὶ ἀκολουθήσῃ τῇ πίστει ἐν τῇ μερίμνῃ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος..., καὶ ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν κρυπτῶν μυστηρίων, — τότε αὕτη ἡ πίστις καταπίνει ταύτην τὴν γνῶσιν, καὶ στρέφεται καὶ τίκτει αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς, ὡς γενέσθαι αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς, ὡς γενέσθαι αὐτὴν ὅλην ἐξ ὅλου πνεύματος». Τότε δύναται ἡ γνῶσις αὕτη «πετασθῆναι ἐν ταῖς χώραις τῶν ἀσωμάτων πτέρυξι, καὶ ἄψασθαι τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης τῆς ἀναφοῦς, διανοοῦσα τὰς θείας καὶ θαυμαστάς κυβερνήσεις τὰς ἐν ταῖς φύσεσι τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, καὶ ἐξετάζει τὰ μυστήρια τὰ πνευματικά, τὰ ἐν διανοίᾳ ἀπλῇ καὶ λεπτῇ καταλαμβάνόμενα. Τότε αἱ αἰσθήσεις αἱ ἔσω ἐξυπνίζονται εἰς ἐργασίαν τοῦ πνεύματος, κατὰ τὴν τάξιν τὴν γινομένην ἐν ἐκείνῃ τῇ διαγωγῇ τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ἀφθαρσίας. Διότι (ἡ γνῶσις αὕτη) τὴν

1. Λόγ. 63, σ. 256-258.

2. Λόγ. 64, σ. 258.

ἀνάστασιν τὴν νοητὴν, ὡς ἐν μυστηρίῳ, ἐκ τῶν ᾧδε ἐδέξατο, πρὸς μαρτυρίαν ἀληθινὴν τῆς ἀνακαινίσεως τῶν πάντων»¹.

Τοιοῦτοι εἶναι, κατὰ τὸν ἁγ. Ἰσαάκ, οἱ τρεῖς τρόποι τῆς γνώσεως, μετὰ τοὺς ὁποίους συνδέεται πᾶς ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σώματι, ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ πνεύματι. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν «ἀρχεταί τις διακρίνειν μέσον τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ ἕως τοῦ ἐξελθεῖν αὐτὸν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ γίνεται διὰ τῶν τριῶν τρόπων τούτων².

Ἡ πρώτη τάξις τῆς γνώσεως «ψυχραίνει τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ δρόμου τοῦ Θεοῦ». Ἡ δευτέρα «θερμαίνει αὐτὴν εἰς τὸν δρόμον τὸν ταχὺν τοῖς ἐν τῷ βαθμῷ τῆς πίστεως». Καὶ ἡ τρίτη εἶναι «ἡ τῆς ἐργασίας ἀνάπαυσις», ἐνθα ἡ διάνοια εὐρίσκεται «τρυφῶσα ἐν τοῖς μυστηρίοις τῶν μελλόντων». «Ἀλλὰ τῷ μηδέπω ὑψωθῆναι τὴν φύσιν τελείως ἐκ τῆς τάξεως τῆς νεκρώσεως καὶ τοῦ βάρους τῆς σαρκὸς καὶ τελειωθῆναι ἐν ἐκείνῃ τῇ πνευματικῇ (τάξει τῆς γνώσεως) τῇ ὑψηλοτέρᾳ τῆς ἄλλης τῆς ἐκκλινούσης, ἀδυνατεῖ καὶ πρὸς τὴν τελείωσιν τὴν μὴ ἔχουσαν λεῖψιν λειτουργῆσαι, καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς νεκρώσεως εἶναι καὶ ἀφεῖναι τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν τελείως». Ἀλλ' ἕως οὗτου εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ σώματι «ἐν μεταβολῇ γίνεται» τῶν τάξεων τῆς γνώσεως (μεταβαίνων ἀπὸ τὴν μίαν εἰς τὴν ἄλλην). Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ βοηθεῖ αὐτὸν ἡ χάρις, ἐνῷ τὸν ἐμποδίζουν οἱ δαίμονες, διότι «οὐκ ἔστι τελεία ἐλευθερία ἐν τῷ αἰῶνι (τούτῳ) τῷ ἀτελεῖ». Πᾶσα ἐργασία τῆς γνώσεως «εἰς ἐργασίαν καὶ διατριβὴν συνεχῇ ἔγκειται, ἡ δὲ ἐργασία τῆς πίστεως «οὐκ ἐν τοῖς ἔργοις ἐνεργεῖται, ἀλλ' ἐν ταῖς ἐννοίαις ταῖς πνευματικαῖς ἐν ἐργασίᾳ γυμνῇ τῆς ψυχῆς πληροῦται, καὶ ὑπεράνωθεν ἔστι τῶν αἰσθήσεων. Ἡ γὰρ πίστις λεπτοτέρα τῆς γνώσεως, καθὼς ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων τῶν αἰσθητῶν». Ὅλοι οἱ ἅγιοι, οἱ τὴν πολιτείαν ταύτην καταξιωθέντες εὐρεῖν, «ἐν τῇ δυνάμει τῆς πίστεως διάγουσιν ἐν τῇ τρυφῇ τῆς πολιτείας ἐκείνης τῆς ὑπὲρ φύσιν». Αὕτη ἡ πίστις, ἡ ἐκ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος ἀνατέλλουσα ἐν τῇ ψυχῇ, «ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τῆς διανοίας στηρίζει τὴν καρδίαν ἀδίστακτον εἶναι ἐν τῇ πληροφορίᾳ τῆς ἐλπίδος, τῇ ἀπεχούσῃ ἀπὸ πάσης οἰήσεως». Ἡ πίστις αὕτη κέκτηται «πνευματικούς ὀφθαλμούς», οἱ ὅποιοι θεωροῦν «τὰ μυστήρια τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ τὸν κρυπτὸν καὶ θεῖον πλοῦτον, τὸν κεκρυμμένον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν υἱῶν τῆς σαρκὸς», ἀποκαλυπτόμενον δὲ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ, τὸ ὅποion λαμβάνουν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί (Ἰωάν. 14, 15, 17). Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι «ἡ δύναμις ἡ ἁγία», ἡ ἐνοικοῦσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ Χριστοῦ, καὶ σκεπάζουσα αὐτοῦ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, καὶ ἀποδίδουσα ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν βλάβην. Τὴν δυνάμιν ταύτην «ὁ νοῦς ὁ φωτεινός

1. Λόγ. 65, σ. 259-260,

2. Αὐτ. σ. 260,

καὶ νοητὸς ἀοράτως τοῖς ὀφθαλμοῖς αἰσθάνεται τῆς πίστεως». Ἡ δύναμις αὕτη «τῇ πείρᾳ αὐτῆς πλέον γινώσκεται» ὑπὸ τῶν ἁγίων¹.

Διὰ τὴν φωτίσιν ἔτι περισσότερον τὸ μυστήριον τῆς γνώσεως, ὁ ἅγ. Ἰσαάκ δίδει καὶ νέα χαρακτηριστικὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως. «Ἡ γνώσις, ἀναστρεφόμενη ἐν τοῖς ὁρατοῖς ἢ ἐν ταῖς αἰσθήσεσι, φυσικὴ ὀνομάζεται· ἡ δὲ ἐν τῇ δυνάμει πῶν νοητῶν καὶ ἔσωθεν ἑαυτῆς ἐν ταῖς φύσεσι τῶν ἀσωμάτων, πνευματικὴ ὀνομάζεται, διότι τὴν αἴσθησιν ἐν τῷ πνεύματι δέχεται καὶ οὐκ ἐν ταῖς αἰσθήσεσι... Ἡ δὲ ἐν τῇ θείᾳ (δυνάμει) γενόμενη (γνώσις), ὑπὲρ τὴν φύσιν ὀνομάζεται, καὶ ἄγνωστος μᾶλλον καὶ ἀνωτέρα τῆς γνώσεως». «Ταύτης δὲ θεωρίαν, συνεχίζει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, οὐκ ἐν ὕλῃ τῇ ἔξωθεν αὐτῆς δέχεται ἡ ψυχὴ», ὅπως εἰς τὰ δύο πρῶτα εἶδη τῆς γνώσεως, «ἀλλ' αὐλως ἑαυτῆς ἔσωθεν ἐν δωρεᾷ εὐθέως καὶ ἀνεπίστως φανεροῦται καὶ ἀποκαλύπτεται ἐκ τῶν ἔνδον, διότι, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶ (Λουκ. 17,21), καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τύπῳ ἐλπιζομένη, οὐδὲ ἐν παρατηρήσει ἐρ-
χεται».

Ἡ πρώτη γνώσις «ἐκ τῆς διηγενοῦς μελέτης καὶ ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς μαθήσεως ἐγγίνεται»· ἡ δευτέρα δὲ ἐκ τῆς ἀγαθῆς πολιτείας καὶ τῆς πίστεως τῆς διανοίας· ἡ δὲ τρίτη τῇ πίστει καὶ μόνῃ κεκλήρωται, διότι ἐν αὐτῇ καταργεῖται ἡ γνώσις καὶ τὰ ἔργα περαιοῦσιν λαμβάνει καὶ αἱ αἰσθήσεις γίνονται περισσᾶς εἰς χρεῖαν»². Διὰ τὰ μυστήρια τοῦ πνεύματος, «τὰ ὑπὲρ τὴν γνώσιν, ὧν αἱ αἰσθήσεις τοῦ σώματος οὐκ αἰσθάνονται, οὐδὲ τὸ λογικὸν τοῦ νοός, ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πίστιν, ἐν ᾗ γινώσκομεν μόνον, ὅτι εἰσὶ». Παρουσίαν τοῦ Πνεύματος ὁ Σωτὴρ καλεῖ «τὰ χαρίσματα τῆς ἀποκαλύψεως τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος» (βλ. Ἰωάν. 14,15). Διὰ τοῦτο ἡ τελείωσις τῆς γνώσεως τῆς πνευματικῆς ἐγκτεται «ἐν τῇ ὑποδοχῇ τοῦ Πνεύματος, ἣν οἱ Ἀπόστολοι ἐδέξαντο»... «Ἡ πίστις ἡ θύρα ἐστὶ τῶν μυστηρίων. Καθάπερ γὰρ οἱ σωματικοὶ ὀφθαλμοὶ τοῖς αἰσθητοῖς πράγμασιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῖς κρυπτοῖς». «Ὅταν περάσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς θύρας τῆς πίστεως, ὁ Θεὸς εἰσάγει αὐτὸν εἰς «τὰ μυστήρια τὰ πνευματικὰ καὶ τὴν θάλασσαν τῆς πίστεως ἀνοίγει ἐν τῇ διανοίᾳ» αὐτοῦ³.

Εἰς τὴν πνευματικὴν γνώσιν συμμετέχουν πάσαι αἱ ἀρεταί. Ἡ γνώσις αὕτη εἶναι καρπὸς τῆς ἐργασίας τῶν ἀρετῶν⁴. Ἡ πίστις «φόβον Θεοῦ γεννᾷ», ὁ δὲ φόβος κινεῖ εἰς μετάνοιαν καὶ εἰς ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν γεννᾶται ἡ πνευματικὴ γνώσις⁵. Ἡ γνώσις αὕτη, «ἡ ἐκ τῆς τῶν ἔργων πείρας καὶ ἐκ τῆς γυμνασίας προσληφθεῖσα, ἡδεῖα πέφηκε»,

1. Ἀὐτ. σ. 260-262.

2. Δόγ. 66, σ. 262-3.

3. Ἐπιστ. 4, σ. 385 καὶ Δόγ. 72, σ. 281.

4. Δόγ. 44, σ. 183.

5. Δόγ. 18, σ. 65.

καὶ μεγάλην δύναμιν παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ¹. Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς γνώσεως εἶναι ἡ ὑγιὲς ψυχὴ, τὸ ὑγιὲς ὄργανον τῆς γνώσεως. «Ἡ γνώσις γέννημά ἐστι τῆς υγιείας τῆς ψυχῆς», ἡ υγιεία δὲ τῆς ψυχῆς γίνεται ἐκ τῆς μακρᾶς ἐργασίας τῶν εὐαγγελικῶν ἀρετῶν². Οἱ «ὕγιεις τὴν ψυχὴν» εἶναι οἱ τέλειοι, καὶ εἰς αὐτοὺς δίδεται ἡ γνώσις³.

Εἶναι πολὺ δύσκολον, καὶ ἐν πολλοῖς ἀδύνατον, νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῶν λόγων τὸ μυστήριον καὶ ἡ φύσις τῆς γνώσεως. Εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν δὲν ὑπάρχει ὁρισμός, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαντλήσῃ τοῦτο. Διὰ τοῦτο ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ δίδει πολλοὺς καὶ ποικίλους ὁρισμοὺς τῆς γνώσεως. Τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως συνεχῶς βασανίζει αὐτόν. Ὡς ἓνα πύρινον ἐρωτηματικὸν τὸ πρόβλημα τοῦτο φλογοβολεῖ διαρκῶς ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἁγίου ἀσκητοῦ. Καὶ ὁ ἅγιος ἀντλεῖ τὰς ἀπαντήσεις του ἐκ τῆς πλουσίας αὐτοῦ ἐν χάριτι ἐμπειρίας, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησε διὰ τῶν πολυμύχθων καὶ πολυχρονίων ἀσκήσεων. Ἀλλ' ἡ πλέον βαθεῖα, κατὰ τὴν γνώμην μου, καὶ ἡ πλέον ἐξαντλητικὴ ἀπάντησις, τὴν ὁποῖαν δύναται ὡς πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο νὰ δώσῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἡ ἀπάντησις τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ ὑπὸ διαλογικὴν μορφήν:

«Ἐρώτησις· Καὶ τί ἐστὶν ἡ γνώσις;

Ἀπόκρισις· Αἴσθησις τῆς ζωῆς τῆς ἀθανάτου.

Ἐρώτησις· Καὶ τί ἐστὶν ἡ ζωὴ ἡ ἀθάνατος;

Ἀπόκρισις· Αἴσθησις ἐν Θεῷ. "Ὅτι ἐκ τῆς συνέσεως ἡ ἀγάπη. Ἡ δὲ κατὰ Θεὸν γνώσις, βασιλεὺς ἐστὶ πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ τῇ δεχομένῃ καρδίᾳ αὐτὴν, πᾶσα ἐν τῇ γῇ γλυκύτης περισσὴ ἐστὶ. Τῇ γὰρ γλυκύτητι τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔστιν οὐδὲν ὅμοιον»⁴.

Κατὰ ταῦτα, ἡ γνώσις εἶναι ἡ νίκη ἐπὶ τῆς θνητότητος, σύνδεσις τῆς ἐδῶ ζωῆς μετὰ τῆς ἀθανάτου, ἔνωσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ. Εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πράξιν τῆς γνώσεως ὑπάρχει κάτι τὸ ἀθάνατον, διότι δι' αὐτῆς ὑπερνικᾶται ὁ περιορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑπὲρ - ὑποκειμενικοῦ (trans - subjektiv). Καὶ ὅταν αὐτὸ τὸ ὑπὲρ-ὑποκειμενικὸν ἀντικείμενον εἶναι ὁ Θεός, τότε τὸ μυστήριον τῆς γνώσεως γίνεται μυστήριον τῶν μυστηρίων καὶ αἰνίγμα τῶν αἰνιγμάτων. Ἡ γνώσις ἀποτελεῖ μυστικὴν τινα ὕφανσιν, τὴν ὁποῖαν ὑφαίνει εἰς τὸ ὕφαντῆριον τῆς ψυχῆς τοῦ ὁ ἀνθρώπος, ἐνούμενος μὲ τὸν Θεόν.

1. Λόγ. 48, σ. 198.

2. Λόγ. 38, σ. 164.

3. Λόγ. 44, σ. 185.

4. Λόγ. 38, σ. 164.

Διὰ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας εἶναι κατὰ τὸ πλεόν ἄμεσον καὶ πλεόν σπουδαῖον. Ἐδῶ ὑπάρχει κατὰ τὸ ὅποιον ἐλκύει ἀναγκαιῶς τὴν γνῶσιν εἰς μυστικὰς ἀπεραντοσύνας. Καὶ ποτὲ δὲν πληροῦται ἡ ἐξ ἐνστίκτου δίψα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν αὕτη αὕτη ἡ Αἰωνία καὶ Ἀπόλυτος Ἀλήθεια δὲν καταστῇ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἐν τῇ αὐτοσυναισθήσει τῆς δὲν ἀποκτήσῃ τὴν αἴσθησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ τῆς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, Αὐτός ὁ Ὅποιος εἶναι ἡ μόνη ἐνσάρκωσις καὶ ἡ προσωποποιήσις τῆς αἰωνίας Ἀληθείας ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρωπίνων πραγματικοτήτων. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος δεχθῇ καὶ οἰκαιοποιηθῇ τὸν Θεάνθρωπον ὡς ψυχὴν τῆς ψυχῆς του καὶ ζῶν τῆς ζωῆς του, τότε πληροῦται ὁ ἄνθρωπος διὰ παντὸς τῆς αἰωνίου Ἀληθείας.

Τί εἶναι ἡ ἀλήθεια; — Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ ἀπαντᾷ: «Ἀληθείᾳ ἐστὶν αἴσθησις κατὰ Θεόν»¹. Ἐν ἄλλοις λόγοις: Ἡ αἴσθησις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν Ἀλήθειαν. Ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον αὕτη ἡ αἴσθησις, τότε αὐτὸς ἔχει τὴν Ἀλήθειαν καὶ γνωρίζει τὴν Ἀλήθειαν. Ἐὰν δὲ δὲν ἔχῃ τοιαύτην αἴσθησιν, τότε δι' αὐτὸν οὔτε ἡ Ἀλήθεια ὑπάρχει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δύναται πάντοτε νὰ ζητῇ τὴν ἀλήθειαν, δὲν πρόκειται ὅμως νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἐὰν δὲν ἀποκτήσῃ τὴν αἴσθησιν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκεται καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ γνῶσις τῆς Ἀληθείας.

Εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ γνῶσιν τῆς Ἀληθείας φθάνει ὁ ἄνθρωπος ἀφοῦ διὰ τῆς ἐργασίας τῶν θεανθρωπίνων ἀρετῶν μεταπλάσῃ καὶ μεταμορφώσῃ τὰ ἰδικὰ του ὄργανα τῆς γνώσεως. Διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις, μὲ ὅλα τὰ περιεχόμενά των, ἀποτελοῦν μίαν ἀχώριστον ὁργανικὴν ὁλόκληρον, καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται, ἀλληλοὑποστηρίζονται καὶ ἀλληλοενισχύονται. «Τὸ φῶς τῆς διανοίας γεννᾷ τὴν πίστιν, λέγει ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ, καὶ ἡ πίστις γεννᾷ τὴν παράκλησιν τῆς ἐλπίδος, ἡ δὲ ἐλπίς κρατύνει τὴν καρδίαν. Ἡ πίστις ἐστὶν ἡ ἀποκάλυψις τῆς συνέσεως. Καὶ ὅταν σκοτισθῇ ἡ διάνοια, κρύπτεται ἡ πίστις, καὶ κατακυριεύει ἡμῶν ὁ φόβος, καὶ κόπτει τὴν ἐλπίδα ἡμῶν». Ἡ πίστις, «ἢ ἐν συνέσει ὁρωμένη καὶ ἀνατέλουσα», ἐλευθεροῖ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς υπερηφανείας καὶ τοῦ δισταγμοῦ, καὶ καλεῖται «ἐπίγνωσις καὶ φανέρωσις τῆς ἀληθείας»².

Διὰ τοῦ ἁγίου βίου ἀποκτᾶται ἡ ἁγία γνῶσις, τὴν δὲ καθαρότητα αὐτῆς τῆς ἁγίας γνώσεως ἀμαυρῶνει ἡ υπερηφάνεια³. Τὸ φῶς τῆς ἀληθείας πολλαπλασιάζεται ἢ ἐλλατοῦται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς⁴. Φοβεροὶ πειρασμοὶ πο-

1. Δόγ. 69, σ. 272.

2. Δόγ. 58, σ. 240.

3. Δόγ. 61, σ. 249.

4. Πρβλ. Δόγ. 84, σ. 323.

λεμοῦν τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ζήσουν τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀσκη-
τὴς τῆς πίστεως πρέπει νὰ περάσῃ διὰ μέσου πολλῶν θλίψεων, διὰ νὰ φθάσῃ
εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας¹.

Ἐκ τοῦ ἀτάκτου βίου προέρχεται ἡ ταραχὴ τῆς διανοίας καὶ ὁ θόρυβος
τῶν λογισμῶν, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ τὸν σκοτισμὸν τῆς ψυχῆς². "Οταν διὰ
τῶν ἀρετῶν ἀπομακρυνθοῦν τὰ πάθη ἀπὸ τὴν ψυχὴν, καὶ ὅταν «ἐξαρθῇ τὸ
κάλυμμα τῶν παθῶν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας», τότε ὁ νοῦς δύναται νὰ
ἴδῃ τὴν δόξαν ἐκείνου τοῦ κόσμου³. Διὰ τῶν ἀρετῶν ἡ ψυχὴ αὐξάνει, ἡ διὰ-
νοια στερεοῦται ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ καθίσταται ἀσάλευτος καὶ «πρὸς ἀπάν-
τησιν ἐτοίμη καὶ ἀποτροπὴν πάντων τῶν δυσχερῶν παθῶν»⁴. Ἡ ἀπελευθέ-
ρωσις ἐκ τῶν παθῶν γίνεται διὰ τῆς σταυρώσεως τοῦ νοὸς καὶ τῆς σταυρώσεως
τῆς σαρκός. Τοῦτο δὲ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ.
Ὁ νοῦς σταυροῦται ὅταν ἐξ αὐτοῦ διώκωνται οἱ ἀκάθαρτοι λογισμοί, ἡ δὲ σὰρξ
ὅταν ἐξ αὐτῆς ἐκριζοῦνται τὰ πάθη⁵. «Ἐν σώματι φιληδόνῃ ἡ γνῶσις τοῦ
Θεοῦ οὐκ οἰκεῖ»⁶.

Διὰ τῶν ἀρετῶν φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν, ἥτις εἶναι
«ἡ ἀποκάλυψις τῶν μυστηρίων»⁷, καὶ «ἡ σωτηριώδης ἐπίγνωσις»⁸. Τὸ κύ-
ριον γνώρισμα («ἐνδειξις») τῆς γνώσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ταπείνωσις⁹. "Οταν
ὁ νοῦς «στῇ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας», τότε παύουσιν αἱ
ἐρωτήσεις¹⁰, καὶ εἰς τὴν διάνοιαν καταβαίνει μεγάλη γαλήνη καὶ εἰρήνη, ἡ δὲ
εἰρήνη τῆς διανοίας «ὕγεια τελεία» λέγεται¹¹. "Οταν ἡ δύναμις τοῦ Ἁγίου Πνεύ-
ματος ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν ψυχὴν, τότε αὕτη «ἐκ τοῦ Πνεύματος μανθάνει»¹².

Εἰς τὴν ἐν χάριτι φιλοσοφίαν τοῦ ἁγ. Ἰσαὰκ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα
ἐνάγεται εἰς ὄντολογικο-ἠθικὸν πρόβλημα, καὶ εἰς τὸ τέλος συνοψίζεται εἰς τὸ
πρόβλημα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ εἶναι καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς
γνώσεως ἐξαρτῶνται ὄντολογικῶς, ἠθικῶς καὶ γνωσιολογικῶς ἀπὸ τὴν δια-
μόρφωσιν τῆς προσωπικότητος, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν καὶ κατὰ-
στασιν τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως τῆς προσωπικότητος. Εἰς τὴν προσωπικό-
τητα τοῦ ἀσκητοῦ τῆς πίστεως ἡ γνῶσις φυσικῶς συνεχίζεται εἰς τὴν θεωρίαν.

1. Πρβλ. Λόγ. 57, σ. 233. Πρβλ. Λόγ. 1, σ. 3.

2. Πρβλ. Λόγ. 78, σ. 299. Πρβλ. Λόγ. 34, σ. 147.

3. Λόγ. 19, σ. 62. Πρβλ. Ἐπιστολὴ 4, σ. 382.

4. Λόγ. 83, σ. 318. Πρβλ. Λόγ. 85, σ. 335-6.

5. Λόγ. 30, σ. 130.

6. Λόγ. 56, σ. 223.

7. Λόγ. 37, σ. 161-2.

8. Λόγ. 5, σ. 19.

9. Λόγ. 5, σ. 31.

10. Ἐπιστ. 4, σ. 383.

11. Λόγ. 58, σ. 234.

12. Λόγ. 56, σ. 227.

2) Ἡ θεωρία

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡ λέξις θεωρία* ἔχει ὄντο-
λογικο-ἠθικὴν καὶ γνωσιολογικὴν ἐννοιαν. Θεωρία σημαίνει τὴν ἐν
προσευχῇ διὰ τῆς χάριτος (molitveno-blagotatno) συγκέντρωσιν τῆς ψυ-
χῆς εἰς τὰ ὑπὲρ νοῦν μυστήρια, τὰ ὅποια ὑπερεκπερισσοῦ ὑπάρχουσιν οὐχὶ
μόνον εἰς τὴν Τριαδικὴν Θεότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν προσωπικό-
τητα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς θεοκτισθείσης κτίσεως. Ἐν τῇ
θεωρίᾳ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀσκητοῦ τῆς πίστεως ζῇ ὑπὲρ ἅνω τῶν αἰσθήσεων,
ὑπεράνω τῆς κατηγορίας χρόνου καὶ χώρου, καὶ αἰσθάνεται ζῶντα σύνδεσμον
μετὰ τοῦ ἄνω κόσμου, καὶ τρέφεται μὲ τὰς ἀποκαλύψεις, εἰς τὰς ὁποίας εὐρί-
σκονται ἐκεῖνα «ἀ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀν-
θρώπου οὐκ ἀνέβη» (1 Κορ. 2,9).

Τὴν μεγάλην του ἐν χάριτι ἐμπειρίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ἐν τῇ κα-
ταστάσει τῆς θεωρίας ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ μὲ λέξεις, — ἐν ᾧ
μέτρῳ αἱ ἀνθρώπιναι λέξεις δύνανται νὰ περιλάβουν καὶ ἐκφράσουν τὰς ὑπὲρ
νοῦν ἀληθείας τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, — καὶ τοιοιτοτρόπως νὰ ἐξηγήσῃ
μερικῶς τί σημαίνει θεωρία. Κατ' αὐτόν, «θεωρία ἐστὶν αἰσθησις τῶν θείων
μυστηρίων, τῶν κεκρυμμένων ἐν τοῖς πράγμασι καὶ ταῖς αἰτίαις»¹. Ἡ θεωρία
ἐγκτεται «ἐν τῇ λεπτῇ ἐργασίᾳ τοῦ νοῦ, καὶ ἐν τῇ θείᾳ ἀδολοσχίᾳ, ἔτι δὲ καὶ
ἐν τῇ διαμονῇ τῆς προσευχῆς»². Αὕτη φωτίζει καὶ «διυλίζει τὸ νοητὸν μέρος
τῆς ψυχῆς»³.

Ἐνίοτε, κατὰ τὸν ἅγ. Ἰσαάκ, «ἐκ τῆς προσευχῆς τίκτεται θεωρία, καὶ
τὴν προσευχὴν τῶν χειλέων ἐκκόπτει, καὶ γίνεται ἐκεῖνος (ὁ ἄνθρωπος) τῇ
θεωρίᾳ σῶμα ἄπνουν, ἐκπεπληγμένος. Τὸ τοιοῦτον λέγομεν τὴν τῆς προσευ-
χῆς θεωρίαν». Καὶ «ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ τῆς προσευχῆς μέτρον ἐστὶ, καὶ
διάκρισις χαρισμάτων», διότι «οὐπω διέβη διάνοια» ἐκεῖ ὅπου δὲν εἶναι πλέον
προσευχὴ («τοῦ μὴ εἶναι προσευχή»), δηλαδὴ εἰς κατάστασιν ὑψηλοτέραν
τῆς προσευχῆς⁴.

Διὰ τῆς ἀγαθῆς πολιτείας, τῆς ἐν χάριτι, ὁ ἀσκητὴς τῆς πίστεως ἀνέρ-
χεται εἰς θεωρίαν. Ἡ ἀρχὴ τούτου ἐγκτεται εἰς τὰ ἑξῆς: ὁ ἄνθρωπος «προ-
ηγουμένως περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ τῆς ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ βεβαιοῦται, καὶ

* Εἰς τὴν Σερβικὴν γλῶσσαν δὲν ὑπάρχει μία λέξις διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἦδύνατο νὰ ἀπο-
δοθῇ ἀκριβῶς ἡ ἐλληνικὴ λέξις «θεωρία». Περιγραφικῶς θὰ ἦδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ὡς: du-
hovno gledanje, promatranje, udublivanje. Ἡ σλαβικὴ καὶ ρωσικὴ λέξις sozercanie
ἀποδίδει πληρέστερον τὴν ἐννοιαν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως «θεωρία».

1. Λόγ. 30, σ. 131.

2. Αὐτόθι σ. 129-130.

3. Αὐτ. σ. 130.

4. Λόγ. 31, σ. 134.

ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸν Κτίστην φωτίζεται, καὶ τῇ συστάσει τῶν λογικῶν καὶ τῇ ἐπιμελείᾳ Αὐτοῦ τῇ πολλῇ· περὶ αὐτῶν ὁμοῦ θαυμάζει. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἐν αὐτῷ ἡ ἡδύτης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ πύρωσις τῆς ἀγάπης Αὐτοῦ, τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ καιομένης, τῆς καιούσης τὰ πάθη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος». Κατόπιν «ἄρχεται ὁ ἄνθρωπος κινεῖσθαι εἰς θεῖον ἔρωτα καὶ ἀπαξ μεθύσκεται ἐν αὐτῇ ὡς ἐν οἴνῳ... καὶ διαμένει ἡ διάνοια αὐτοῦ ἐκπληττομένη· καὶ αἰχμαλωτίζεται ἡ καρδιά αὐτοῦ ὀπίσω τοῦ Θεοῦ». Καὶ «ἔρχεται ἐν καιρῷ τοῦ μνημονεῦσαι ἑαυτοῦ ὅτι φορεῖ τὸ σῶμα τοῦτο, καὶ οὐ γινώσκει, ὅτι ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς πνευματικῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ πασῶν τῶν ἀποκαλύψεων τῆς διανοίας». Διὰ τῆς θεωρίας ἡ διάνοια «αὐξάνεται» καὶ ἀναβιβάζεται («ἐκβιβάζεται») πρὸς τὰς ἄλλας ἀποκαλύψεις «τὰς ὑπερβαινούσας τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην». Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐν τῇ θεωρίᾳ «μετανίστανται πρὸς τὸν ἄνθρωπον πᾶσαι αἱ θεῖαι θεωρίαι καὶ ἀποκαλύψεις τοῦ πνεύματος, ὡς δέχονται οἱ ἅγιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἅπερ ἡ φύσις γινῶναι δύναται ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ χαρίσματα καὶ ἀποκαλύψεις»¹.

Ἡ ἀρετὴ τῆς διανοίας «ταπεινοῖ τὴν ψυχὴν καὶ διυλίζει αὐτὴν ἐκ τῶν διανοημάτων τῶν χονδρῶν· ἵνα μὴ διαλογίζεται ἐν τούτοις ἐμπαθῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κινῆται ἐν τῇ θεωρίᾳ αὐτῆς». Αὕτη δὲ ἡ θεωρία προσεγγίζει αὐτὴν πρὸς τὴν πρωταρχικὴν φύσιν τοῦ νοῦ («εἰς τὴν γύμνωσιν τοῦ νοῦ»), καὶ τοῦτο καλεῖται «θεωρία ἄυλος». Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι «πνευματικὴ ἀρετὴ», διότι «αὕτη ἐπαίρει τὴν διάνοιαν ἐκ τῶν ἐπιγείων καὶ προσεγγίζει αὐτὴν τῇ πρώτῃ θεωρίᾳ τοῦ πνεύματος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν συνιστᾷ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν θεωρίαν τῆς δόξης τῆς ἀνεκλαλήτου... καὶ χωρίζει αὐτὴν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καὶ τῆς αἰσθήσεως αὐτοῦ»². Ἡ πνευματικὴ πολιτεία εἶναι «πρᾶξις χωρὶς αἰσθήσεων», καὶ αὐτὴν ἔχουν περιγράψει οἱ ἅγιοι Πατέρες. Καὶ ὅταν «οἱ νόες τῶν ἁγίων δέξονται (αὐτήν), ἡ τε ὑποστατικὴ θεωρία καὶ ἡ παχύτης τοῦ σώματος ἐκ μέσου παραλαμβάνεται, καὶ ἔκτοτε ἡ θεωρία γίνεται νοητὴ»³.

«Οἱ τρόποι τῆς προσευχῆς», λέγει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, εἶναι διάφοροι, ἀλλὰ ὅλοι ἔχουν ἓνα σκοπόν: τὴν καθαρὰν προσευχήν. Μετὰ τὴν καθαρὰν προσευχήν «ἐκπληξίς ἐσται τότε, καὶ οὐχὶ προσευχή, διότι πέπαυται τὰ τῆς προσευχῆς, καὶ θεωρία τις ἐστι, καὶ οὐχὶ προσευχήν προσεύχεται ὁ νοῦς». «Ἄλλο ἐστὶν ἡ προσευχή, καὶ ἄλλο ἡ ἐν αὐτῇ θεωρία, εἰ καὶ ἐξ ἁλλήλων τὰς ἀφορμὰς λαμβάνουσιν. Ἐκείνη μὲν γὰρ σπόρος· αὕτη δὲ δραγμάτων ἄρσις. Ἐνθα θέα ἀνεκλαλήτῳ ἐξίσταται ὁ θερίζων, πῶς ἐξ ἐλαχίστων καὶ γυμνῶν κόκκων, ὧν ἔσπειρε, τοιοῦτοι ἀνθηροὶ στάχυες ἐνώπιον αὐτοῦ ἐξαίφνης ἐβλάστησαν». Εἰς

1. Λόγ. 40, σ. 169-170.

2. Λόγ. 17, σ. 59.

3. Αὐτόθι σ. 61.

τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς θεωρίας ὁ νοῦς διαβαίνει τὰ ὅρια αὐτοῦ καὶ εἰσέρχεται «εἰς τὴν χώραν ἐκείνην»¹. Μεταμορφωθείσα διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀσκήσεων ἡ διάνοια φθάνει εἰς τὴν καθαρότητα, «καὶ τότε γινώσκει ἡ διάνοια θεωρεῖν ἐν Θεῷ κατ' αὐτόν, καὶ οὐ καθὼς ἡμεῖς», δηλ. θεωρεῖν θεοπρεπῶς καὶ οὐχὶ ἀνθρωπίνως². Ὁ φυλάσσων τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐκ τῶν παθῶν «ἐν πάσῃ ὥρᾳ θεωρεῖ τὸν Κύριον». «Ὁ ἐπισκεπτόμενος τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐν πάσῃ ὥρᾳ, εὐφραίνεται ἐν ταῖς ἀποκαλύψεσιν ἡ καρδιά αὐτοῦ. Καὶ ὁ συνάγων τὴν θεωρίαν τοῦ νοῦς αὐτοῦ ἔσωθεν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωρεῖ τὴν αὐγὴν τοῦ Πνεύματος. Ὅστις ἐβδελύξατο πάντα μετεωρισμόν, θεωρεῖ τὸν Δεσπότην αὐτοῦ ἔσωθεν τῆς καρδίας αὐτοῦ... Ἴδου ὁ οὐρανὸς ἔσωθέν σου, εἰ καθαρὸς ἔσῃ, καὶ ἐν σεαυτῷ ὅψει τοὺς Ἀγγέλους σὺν τῷ φωτὶ αὐτῶν, καὶ τὸν Δεσπότην αὐτῶν μετ' αὐτῶν τε καὶ ἔσωθεν αὐτῶν... Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου λάμπει ὑπὲρ τὸν ἥλιον, καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀποκαλύψεων ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐφραίνεται»³.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος, μετὰ πολλὰς εὐαγγελικὰς ἀσκήσεις, εὕρῃ ἐν ἑαυτῷ τὸ θεοειδὲς κέντρον τοῦ εἶναι του, εὐρίσκει ταυτοχρόνως καὶ τὸ κέντρον τῆς ὑπερκοσμίου Θεότητος εἰς τὸν ὁρατὸν κόσμον τοῦτον, ὑπερνικᾷ τὸν χρόνον καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸν ἐκ τῆς αἰωνιότητος. Καὶ ὁρᾷ ἑαυτὸν ὑπὲρ τὸν χρόνον καὶ χῶρον, ἀθάνατον καὶ αἰώνιον. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἡ ἀληθινῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτογνωσίᾳ εἶναι καὶ ἀληθινῆς θεογνωσίᾳ. Τὸν συντομώτερον δρόμον μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ φέρει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ, εἰς τὸ θεοειδὲς τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς του. Ἐνταῦθα ἔχομεν καὶ τὴν πλέον σύντομον διάστασιν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὅλοι οἱ πρὸς τὸν Θεὸν δρόμοι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν νὰ καταλήξουν εἰς ἀδιέξοδον, μόνον οὗτος ὁ ἐν Χριστῷ δρόμος ὁδηγεῖ εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν του ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ ἐξαίρει ἰδιαιτέρως τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς αὐτογνωσίας. «Ὁ ἀξιωθεὶς ἰδεῖν ἑαυτόν, λέγει, κρείττων ἐστὶ τοῦ ἀξιωθέντος ἰδεῖν τοὺς Ἀγγέλους»⁴.

Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἰδῇ τὴν ψυχὴν του ἐν ἑαυτῷ ὁ ἄνθρωπος, πρέπει πρῶτον ἡ καρδιά του νὰ λάβῃ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ (da se oblagodati)⁵. «Αἱ ψυχαι δὲ ἐν ὧσιν μεμολυσμέναι καὶ σκοτειναὶ εἰσιν, ὁρᾶν οὐ δύνανται, οὔτε ἀλλήλας, οὔτε ἑαυτάς». Τοῦτο ἐπιτυγχάνουν «ἐὰν καθαρῶσι» καὶ «πρὸς τὴν ἀρχαίαν πλάσιν ἐπανέλθωσιν»⁶. «Ὁ θέλων ἰδεῖν τὸν Κύριον ἐντὸς αὐτοῦ, μηχανᾶται καθαρίσαι ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν ἐν ἀδιαλείπτῳ μνήμῃ τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὕτως ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας αὐτοῦ ἐν πάσῃ ὥρᾳ ὁφθαλμῶν τὸν Κύ-

1. Δόγ. 32, σ. 135.

2. Δόγ. 35, σ. 154.

3. Δόγ. 43, σ. 176-7.

4. Δόγ. 34, σ. 153.

5. Δόγ. 73, σ. 291.

6. Δόγ. 67, σ. 265.

ριον. "Οπερ συμβαίνει τῷ ἰχθύϊ ἐξεληλυθότι ἐκ τοῦ ὕδατος, τοῦτο καὶ τῷ νοῖ συμβαίνει ἐξεληλυθότι ἐκ τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ... Τοῦ καθαροῦ ἐν τῇ ψυχῇ ἡ χώρα ἡ νοητή, ἐνδοθεν αὐτοῦ ἐστίν. Καὶ ὁ ἥλιος ὁ λάμπων ἐν αὐτῷ, τὸ φῶς τῆς Ἀγίας Τριάδος ὑπάρχει. Καὶ ὁ ἄηρ, ὃν πνέουσιν οἱ οἰκήτορες αὐτῆς, τὸ Παράκλητον καὶ Πανάγιον Πνεῦμά ἐστιν... Καὶ ἡ ζωή, καὶ ἡ χαρά, ἡ εὐφροσύνη αὐτῶν ὁ Χριστός ἐστί, τὸ ἐκ φωτός τοῦ Πατρὸς φῶς. Ὁ τοιοῦτος καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐφραίνεται, καὶ ἐν τῷ κάλλει ἑαυτοῦ θαυμάζει, τηλαυγεστέρῳ ὄντι ἑκατονταπλασίως τῆς τοῦ ἡλίου λαμπρότητος. Αὕτη ἐστὶν ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ Θεοῦ ἡ βασιλεία, ἐντὸς ἡμῶν κεκρυμμένη, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον (Λουκ. 17,21). Αὕτη ἡ χώρα, νεφέλη ἐστὶ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν μόνοι οἱ καθροὶ τῇ καρδίᾳ εἰσελεύσονται, τοῦ θεάσασθαι τὸ πρόσωπον τοῦ ἰδίου Δεσπότη, καὶ καταυγασθῆναι τοὺς νόας αὐτῶν διὰ τῆς ἀκτίνος τοῦ φωτός αὐτοῦ... Οὐ δύναται ἄνθρωπος θεάσασθαι τὸ κάλλος, τὸ ὃν ἐνδοθεν αὐτοῦ, πρὶν ἢ ἀτιμάσει καὶ βδελύξεται πᾶν κάλλος ἔξωθεν αὐτοῦ... Ὁ σωφρονῶν καὶ ταπεινοφρονῶν καὶ βδελυττόμενος τὴν παρρησίαν... ὅταν ἀναστῇ ἐν τῇ προσευχῇ, καθορᾷ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ φῶς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, καὶ σκιρτᾷ ἐν τοῖς λαμπηδόσιν αὐτοῦ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ φωτός, καὶ εὐφραίνεται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς δόξης αὐτῆς»¹.

Ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς του. Ἡ ψυχὴ «φυσικῶς ἀπαθὴς ἐστίν. Ὅταν δὲ ἀκούσῃς ἐν τῇ Γραφῇ πάθη ψυχικὰ καὶ σωματικά, γνῶθι ὅτι πρὸς τὰς αἰτίας εἴρηται, ἡ γὰρ ψυχὴ φυσικῶς ἀπαθὴς ἐστίν. Οἱ δὲ τῆς ἔξω φιλοσοφίας οὐ παραδέχονται τοῦτο, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ τούτοις ἀκόλουθοι», ἢ ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον: οἱ ὁπαδοὶ τῆς ὑλιστικῆς, τῆς αἰσθησιαρχικῆς, τῆς φαινομενοκρατικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ Θεὸς «τὸν κατ' εἰκόνα ἀπαθῆ πεποίηκε», δηλαδὴ τὸ θεοειδὲς τῆς ψυχῆς ἐδημιούργησεν ἀπαθέα².

Ὑπάρχουν τρεῖς καταστάσεις τῆς ψυχῆς: ἡ φυσικὴ, ἡ παρὰ φύσιν καὶ ἡ ὑπὲρ φύσιν. «Ἡ φυσικὴ κατάσταση τῆς ψυχῆς γνῶσις ἐστὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ, τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν. Ἡ ὑπὲρ φύσιν ἐστὶν ἡ κίνησις τῆς θεωρίας τῆς ὑπερουσίου Θεότητος. Ἡ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ ἐν ταῖς ἐμπαθέσι κίνησις», διότι τὰ πάθη δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς³. Τὸ πάθος εἶναι ἡ παρὰ φύσιν κατάσταση τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ κατὰ φύσιν κατάσταση⁴. Ὅταν ὁ νοῦς τρέφεται μὲ τὰς ἀρετάς, καὶ ἰδίως μὲ τὴν ἐλεημοσύνην, τότε ἐν τῇ ψυχῇ «εἰκονίζεται ἐκεῖνο τὸ κάλλος τὸ ἅγιον», διὰ τοῦ ὁποῦ ὁ ἄνθρωπος ἐξομοιοῦται τῷ Θεῷ⁵. Ἐν τῇ καθαρᾷ καρδίᾳ ἀποκαλύπτεται «τὸ κάλλος τὸ

1. Λόγ. 43, σ. 177-8. Πρβλ. αὐτόθι σ. 182.

2. Λόγ. 82, σ. 314.

3. Λόγ. 83, σ. 316.

4. Αὐτόθι, σ. 317.

5. Λόγ. 1, σ. 6.

ἄγιον» τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι, καὶ καθ' ὅσον ἀναπτύσσει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ τὸ ἄγιον τοῦτο κάλλος, κατὰ τοσοῦτον ἀνακαλύπτει τὸ κάλλος τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ¹.

Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἡ καλυτέρα μέθοδος διὰ τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου γενικῶς. «Ὅστις ὑποτάξει ἑαυτὸν τῷ Θεῷ, λέγει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, ἐγγύς ἐστι τοῦ ὑποταγῆναι αὐτῷ τὰ πάντα. Τῷ γόνοντι ἑαυτόν, ἡ γνῶσις τῶν πάντων δίδεται αὐτῷ. Τὸ γὰρ γινώσκειν ἑαυτόν, πλήρωμα τῆς γνώσεως τῶν ἀπάντων ἐστὶν»². Ἐὰν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ταπεινοῦνται ἐνώπιόν του τὰ πάντα, ἡ κτίσις πᾶσα. «Ἡ ἀληθὴς ταπεινώσις γέννημά ἐστι τῆς γνώσεως, καὶ ἡ γνῶσις ἡ ἀληθινὴ γέννημα τῶν πειρασμῶν»³, τ.έ. ἀποκτᾶται εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ τοὺς πειρασμούς.

Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καθίσταται ἱκανὴ διὰ τὴν ἀληθινὴν θεωρίαν, ὅταν διὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἀρετῶν καθαρισθῇ ἀπὸ τὰ πάθη. Τὴν ἀληθινὴν θεωρίαν τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν («ἀναισθήτων») φύσεων, καὶ αὐτῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος, δίδει ὁ Χριστός. Τὴν θεωρίαν ταύτην «ἐδίδαξε καὶ ἔδειξε» τοῖς ἀνθρώποις ὁ Χριστός, «ἡνίκα ἐν πρώτοις ἐποίησεν ἀνακαινισμόν ἐν τῇ ἑαυτοῦ Ὑποστάσει τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, καὶ κατέτριψεν ἡμῖν ὁδὸν ἐν ἑαυτῷ τοῦ διαβῆναι ἐν ταῖς ζωοποιοῖς αὐτοῦ ἐντολαῖς πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ τότε ἱκανὴ ἡ φύσις (ἡ ἀνθρωπίνη) γενέσθαι θεωρητικὴ τῆς ἀληθινῆς θεωρίας, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος ἐν πρώτοις ἐν τῇ ὑπομοχλῇ τῶν παθῶν, καὶ τῇ ἐργασίᾳ (τῶν ἐντολῶν), καὶ τῇ θλίψει, ἀποδύσῃται τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τῶν παθῶν... Τότε ἱκανὸς ὁ νοῦς γεννηθῆναι πνευματικῶς, καὶ ὁραθῆναι ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ πνεύματος, καὶ δέξασθαι θεωρίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ... Θεωρία οὖν τοῦ καινοῦ κόσμου ἐν τῷ πνεύματι ἀποκαλύψεως, ἐν ᾗ κατατρυφᾷ ὁ νοῦς πνευματικῶς, τῆς χάριτός ἐστιν ἐνέργεια... Καὶ αὕτη ἡ θεωρία γίνεται τροφὴ τῷ νοῦ, ἕως ἂν ἰσχύσῃ δέξασθαι θεωρίαν ὑψηλοτέραν τῆς πρώτης θεωρίας. Διότι ἡ θεωρία τῇ θεωρίᾳ μεταδίδωσι, μέχρις ἂν εἰσαχθεῖν εἰς τὴν χώραν ὁ νοῦς τῆς τελείας ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη γὰρ τόπος ἐστὶ τῶν πνευματικῶν, καὶ ἐν τῇ καθαρότητι τῆς ψυχῆς αὐλίζεται. Καὶ ὅτε σταθῇ ὁ νοῦς ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἀγάπης, ἐνεργεῖ ἡ χάρις, καὶ δέχεται ὁ νοῦς τὴν θεωρίαν τοῦ πνεύματος, καὶ γίνεται θεωρητικὸς τῶν κρυπτῶν»⁴.

Ἡ θεωρία, «ἡ μυστικὴ», «μετὰ τὴν τῆς ψυχῆς ὑγείαν ἀποκαλύπτεται τῷ νοῦ»⁵. Τῆς θεωρίας τοῦ πνεύματος καθίστανται ἄξιοι οἱ διὰ τῆς ἐργασίας τῶν

1. Ἐπιστολὴ 3, σ. 366.

2. Λόγ. 16, σ. 58.

3. Αὐτ. σ. 59. Πρβλ. Λόγ. 44, σ. 186.

4. Ἐπιστ. 4, σ. 389.

5. Αὐτ. σ. 383.

ἀρετῶν ἀποκτήσαντες τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς¹. «Ἡ καθαρότης βλέπει τὸν Θεόν»². Τὸν Θεὸν βλέπουν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐκαθάρισαν ἑαυτοὺς ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἔχουν ἀδιαλείπτως τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ³. «Τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν θεωρίαν πνευματικὴν λέγουσιν, ὅτι ἐστίν», λέγει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ. «Καὶ αὕτη οὐκ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν λογισμῶν εὐρίσκεται, ἀλλ' ἐκ τῆς χάριτος γευθῆναι δύναται. Καὶ ἕως ἂν [μὴ] καθαρθῇ ὁ ἄνθρωπος, οὐδὲ ἀκοῦσαι αὐτῆς κἂν ἱκανοῦ. Διότι ἐκ μαθήσεως οὐδεὶς δύναται αὐτὴν κτήσασθαι», ἀλλὰ τῇ καθαρότητι τῆς καρδίας⁴. Λογισμοὺς καθαροὺς δίδει ὁ Θεὸς διὰ τὸν καθαρὸν βίον⁵. «Ἐκ τῶν καμάτων καὶ τῆς φυλακῆς [τῆς καρδίας] βρῦει ἡ καθαρότης τῶν λογισμῶν. Καὶ ἐκ τῆς καθαρότητος τῶν λογισμῶν τὸ φῶς τοῦ φρονήματος. Καὶ ἐντεῦθεν ἐκ τῆς χάριτος ὁδηγεῖται ὁ νοῦς εἰς ἐκεῖνο, εἰς ὅπερ οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν αἱ αἰσθήσεις, οὔτε διδάσκουσιν, οὔτε διδάσκονται»⁶.

Διὰ τῆς ἐν προσευχῇ ἀγρυπνίας «ὥς διὰ πτερύγων πέταται ἡ διάνοια» καὶ ὑψοῦται «πρὸς τὴν τερπνότητα τοῦ Θεοῦ» καὶ «ἐν τῇ γνώσει τῇ ὑπὲρ ἀνθρωπίνην ἔννοιαν νήχεται». «Ψυχὴ ἡ ἐν τῇ διάγωγῇ ταύτης τῆς ἀγρυπνίας κοπιῶσα, καὶ διαπρέπουσα, ὀφθαλμοὺς χερουβικοὺς ἔξει, τοῦ διαπαντός ἀτενίζειν καὶ κατοπτεύειν τὴν ἐπουράνιον θεωρίαν»⁷. Ἡ ψυχὴ θεωρεῖ τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας («ἐκ τῆς τῆς πολιτείας δυνάμεως»), τ.έ. διὰ τῆς ζωῆς τῆς πίστεως. «Ἐὰν ᾗ θεωρία ἀληθής, τὸ φῶς εὐρίσκεται, κἀκεῖνο τὸ θεωρούμενον πλησίον τῆς ἀληθείας θεωρεῖται»⁸. «Ἡ ὁρασις τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ γινώσκειν αὐτόν ἐστιν· οὐ προηγῖται γὰρ ἡ θεωρία αὐτοῦ τῆς γνώσεως αὐτοῦ»⁹.

Ὁ σκοπὸς τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ ζωὴ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Τριάδι καὶ ἡ θεωρία τῆς Ἀγίας Τριάδος. Κατὰ τὸν ἅγ. Ἰσαάκ, ἡ ἀγάπη εἶναι «ἡ θεωρία ἡ προτέρα τῆς Ἀγίας Τριάδος». «Πρῶτον τῶν μυστηρίων καλεῖται ἡ καθαρότης, ἡ συνισταμένη ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐντολῶν. Θεωρία δέ ἐστίν ἡ πνευματικὴ θεωρία τοῦ νοός», καὶ ἔγκειται εἰς τὸ «ἐκπλήττεσθαι [τὸν νοῦν], καὶ κατανοεῖν ἐν πᾶσιν οἷς ἐγένοντο, καὶ γενήσονται. Θεωρία ἐστὶν ἡ ὁρασις τοῦ νοός». Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην «συντρίβεται ἡ καρδιά καὶ ἀνακαινίζεται... καὶ γίνε-
ται χωρὶς κακίας, καὶ ἐθίζεται ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ πνεύματος, καὶ ἐν ταῖς ἀποκαλύψεσι τῆς γνώσεως, ἐπαιρόμενος ἀπὸ γνώσεως εἰς γνῶσιν, καὶ ἀπὸ

1. Αὐτ. σ. 370.

2. Αὐτ. σ. 383.

3. Πρβλ. Λόγ. 5, σ. 26. Πρβλ. Λόγ. 43, σ. 177.

4. Λόγ. 19, σ. 70. Πρβλ. Λόγ. 35, σ. 154.

5. Λόγ. 25, σ. 105.

6. Λόγ. 30, σ. 131.

7. Λόγ. 29, σ. 122-3. Πρβλ. αὐτ. σ. 124. Ἐπιστ. 3, σ. 364.

8. Λόγ. 33, σ. 141 καὶ Ἐπιστ. 4, σ. 388.

9. Λόγ. 16, σ. 58.

θεωρίας εἰς θεωρίαν, καὶ ἀπὸ κατανοήσεως εἰς κατανόησιν, καὶ μανθάνει, καὶ κραταιοῦται μυστικῶς, ἕως ἂν ὑψωθῇ ἐν ἀγάπῃ, καὶ ἐνωθῇ ἐν τῇ ἐλπίδι, καὶ ἐνδομυχήσῃ ἐν αὐτῷ ἡ χαρά, καὶ ὑψωθῇ ἐν τῷ Θεῷ, καὶ στεφανωθῇ τῇ δόξῃ τῇ φυσικῇ τῆς ἑαυτοῦ δημιουργίας, ἐν ᾗ ἐκτίσθη». Οὕτως ὁ νοῦς «καθαίρεται, καὶ γίνεται ἔλεος, καὶ πρακτικῶς ἀξιοῦται τῆς θεωρίας τῆς Ἀγίας Τριάδος»¹. Διότι ὑπάρχουν τρεῖς «θεωρίαι τῶν φύσεων», εἰς τὰς ὁποίας ὁ νοῦς «ὑψοῦται καὶ ἐνεργεῖ καὶ γυμνάζεται»: «δύο (θεωρίαι) τῶν φύσεων τῶν κτιστῶν, τῶν λογικῶν καὶ ἀλόγων, καὶ πνευματικῶν καὶ σωματικῶν, καὶ ἡ ἄλλη (θεωρία) τῆς Ἀγίας Τριάδος»².

Ὁ ἀσκητὴς τῆς πίστεως, πλουτισθεὶς μὲ τὸν ἀνέκφραστον πλοῦτον τῆς θεωρίας, ἐὰν στραφῇ πρὸς τὴν κτίσιν, ὅλη ἡ προσωπικότης του ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὐτὸς «ἀγαπᾷ τοὺς ἁμαρτωλοὺς, λέγει ὁ ἁγ. Ἰσαάκ, μισεῖ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν»³. Ὁλος εἶναι ὑφασμένος ἐκ ταπεινώσεως καὶ ἐλεημοσύνης, ἀπὸ μετανοίας καὶ ἀγάπης. Ἔχει καρδίαν ἐλεήμονα δι' ὅλην τὴν κτίσιν. «Καὶ τί ἐστὶ καρδία ἐλεήμων; — Καὶ ἀπαντᾷ ὁ ἁγ. Ἰσαάκ: Καὶ οἱ καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν δαιμόνων, καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα. Ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφοδρᾶς ἐλεημοσύνης, τῆς συνεχούσης τὴν καρδίαν, καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καρτερίας σμικρύνεται ἡ καρδία αὐτοῦ, καὶ οὐ δύναται βαστάξαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν βλάβην τινὰ ἢ λύπην μικράν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀλόγων, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας, καὶ ὑπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτὸν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχὴν μετὰ δακρύων προσφέρει, τοῦ φυλαχθῆναι αὐτοῦ, καὶ ἰλασθῆναι αὐτοῖς ὁμοίως καὶ ὑπὲρ τῆς φύσεως τῶν ἐρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεημοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ»⁴.

Ὅταν διὰ τῶν εὐαγγελικῶν ἀσκήσεων ὁ ἄνθρωπος μεταφέρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ προσκαιροῦ εἰς τὸ αἰώνιον, ὅταν ζῇ ἐν τῷ Θεῷ, ὅταν σκέπτεται ἐν τῷ Θεῷ, ὅταν λαλῇ «ὡς ἐκ Θεοῦ» (2 Κορ. 2,17), ὅταν βλέπῃ τὸν κόσμον sub specie Christi, τότε ὁ κόσμος ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν ἐν τῷ πρωταρχικῷ κάλλει του, καὶ μὲ τὸ βλέμμα τῆς καθαρᾶς του καρδίας ὁ ἄνθρωπος διαπερᾷ διὰ τοῦ φλοιοῦ τῆς ἁμαρτίας μέχρι τοῦ θεοκτισθέντος πυρῆνος τῆς κτίσεως. Τὴν θεωρίαν τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἡ ὁποία γίνεται μυστικῶς καὶ ἀγνώστως, ὁ ἀσκητὴς τῆς πίστεως ἐκδηλοῦ εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν πεπερασμένων καὶ

1. Ἐπιστ. 4, σ. 387, 384.

2. Αὐτ. σ. 384.

3. Λόγ. 5, σ. 30. Περὶ Λόγ. 60, σ. 244.

4. Λόγ. 81, σ. 306.

περιορισμένων πραγματικοτήτων, διὰ τῆς ἀγάπης καὶ ἐλεημοσύνης, διὰ τῆς πραύτητος καὶ ταπεινώσεως, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ λύπης διὰ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, διὰ τοῦ χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίνει μετὰ κλαιόντων, διὰ τοῦ πάσχειν μετὰ πασχόντων καὶ μετανοεῖν μετὰ μετανοούντων. Ἡ ζωὴ του ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶναι ἀντανάκλασις καὶ ἀπαύγασμα τῆς ζωῆς τὴν ὁποίαν ζῇ εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον τῶν μυστικῶν καὶ ἀοράτων ἀξιῶν. Αἱ σκέψεις αὐτοῦ καὶ αἱ πράξεις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον, καὶ ἐκ τοῦ κόσμου ἐκείνου ἀντλοῦν τὴν ζωοποιὸν καὶ θαυματουργοποιὸν δύναμιν καὶ ἐνέργειάν των. Ἐάν, ἀναβαίνοντες, ἀκολουθήσωμεν οἰανδήποτε σκέψιν του ἢ αἰσθημα ἢ ἔργον ἢ ἄσκησιν, πάντοτε θὰ εὕρωμεν τὴν Ἀγίαν Τριάδα ὡς τὴν κυρίαν πηγὴν των. Παρ' αὐτῷ τὰ πάντα γίνονται ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι. Τὸ καλὺτερον παράδειγμα τούτου ἔχομεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγάλου μύστου τῆς Παναγίας Τριάδος, τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ, ὁ ὁποῖος, μετὰ τοῦ ἁγ. Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, κατάρθρωσε διὰ τῆς ἐν χάριτι ἀσκητικῆς ἐμπειρίας του (blagodatno - podiznickog iskustva), νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πλέον πειστικὴν δικαίωσιν τῆς ἀληθείας περὶ τῆς Τριαδικῆς Θεότητος καὶ τῆς ἀληθείας περὶ τῆς θεοειδοῦς τριαδικότητος τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν γνωσιολογίαν τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ κυριαρχεῖ ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως κατὰ βάσιν εἶναι πρόβλημα θρησκευτικο-ἠθικόν. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς μέχρι τῆς ἀπείρου ἐν χάριτι πληρότητός της ἡ γνώσις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θρησκευτικο-ἠθικοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ποιότητος τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πρωτίστως ἐκ τῆς θρησκευτικο-ἠθικῆς καλλιιεργείας καὶ ἀναπτύξεως τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ γνώσις εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θρησκευτικο-ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι τελειότερος ἀπὸ ἀπόψεως θρησκευτικο-ἠθικῆς (δηλ. πνευματικῆς), κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ γνώσις του εἶναι τελειοτέρα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργημένος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ γνώσις καὶ τὸ ἦθος νὰ εὕρισκωνται πάντοτε ἐν αὐτῷ ἐν ἀκριβεῖ συμμετρίᾳ.

Ἀναμφιβόλως, ἡ γνώσις διὰ τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου προοδεύει, διὰ δὲ τῶν παθῶν ὀπισθοδρομεῖ. Ἡ γνώσις ὁμοιάζει πρὸς ὕψος, τὸ ὁποῖον ὑφαίνουσι αἱ ἀρεταὶ ἐπάνω εἰς τὸ ὑφαντήριον τῆς ψυχῆς. Τοῦτο δὲ ἐκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ὁράτους καὶ ἀοράτους κόσμους. Αἱ ἀρεταὶ εἶναι οὐχὶ μόνον δυνάμεις δημιουργικαὶ τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀρχαὶ τῆς γνώσεως. Μεταβάλλων διὰ τῆς ἀσκήσεως τὰς ἀρετὰς εἰς συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ εἶναι του, ὁ ἄνθρωπος προοδεύει ἀπὸ γνώσεως εἰς γνῶσιν. Θὰ ἦδύνατο νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ θεαν-

θρόπῑνοι ἀρεταὶ ἀποτελοῦν τὰς αἰσθήσεις τῆς γνώσεως. Ὁδεύων ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀρετῆς εἰς ἄλλην ὁ ἄνθρωπος πορεύεται ἀπὸ ἐπιγνώσεως εἰς ἐπίγνωσιν.

Ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἀρετῆς — τῆς πίστεως, μέχρι τῆς τελικῆς — τῆς ἀγάπης (sveljubavi), ἀπλοῦται εἰς συνεχῆς δρόμος : ὁ ἀσκητισμός. Εἰς αὐτὸν τὸν μακρυνὸν δρόμον ὁ ἄνθρωπος πλάττει, μεταπλάττει, μεταμορφώνει ἑαυτὸν διὰ τῶν ἐν χάριτι ἀσκήσεων. Τοιουτοτρόπως ἐξυγιάνει τὸ εἶναί του ἀπὸ τὸν νόσον τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀγνώσεως, ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀκεραιότητα τῆς προσωπικότητός του, ἐνοποιεῖ καὶ ὁλοκληρώνει τὸ πνεῦμά του.

Θεραπευθεὶς καὶ ὁλοκληρωθεὶς διὰ τῶν θρησκευτικο-ἠθικῶν δυνάμεων (ἀρετῶν) ὁ ἄνθρωπος, ἐκφράζει τὴν ἀκεραιότητα τῆς προσωπικότητός του ἰδίως διὰ τῆς ἀκεραίας γνώσεως. Κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ὁρθόδοξον ἀντίληψιν τοῦ ἁγ. Ἰσαάκ, ἡ γνώσις εἶναι πρᾶξις ὁλοκλήρου τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ ἐνὸς μέρους τοῦ εἶναί του, εἴτε τοῦ νοός, εἴτε τῆς θελήσεως, εἴτε τοῦ σώματος, εἴτε τῶν αἰσθήσεων. Εἰς ἐκάστην ἐνέργειαν τῆς γνώσεως, εἰς ἐκάστην σκέψιν, εἰς ἕκαστον συναίσθημα, εἰς ἐκάστην ἐπιθυμίαν, συμμετέχει ὁ ὅλος ἄνθρωπος μὲ ὅλον τὸ εἶναί του.

Θεραπευθέντα διὰ τῶν ἐν χάριτι ἀσκήσεων τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως, παράγουσιν τὴν ἀκεραίαν, τὴν ὑγιᾶ γνώσιν, τὴν «ὕγιαίνουσαν διδασκαλίαν» (1 Τιμ. 1,10. 4,3. Τίτ. 1,9). Εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς ἀναπτύξεώς της ἡ γνώσις αὕτη εἶναι «κεχαριτωμένη» (blagodatno), διότι εἶναι ἔργον τῆς συνεργείας τῶν ἐκουσίων ἀσκήσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Συμμετέχουν δηλαδὴ ὅλος ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅλος ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο ὁ ἁγ. Ἰσαάκ ὁμιλεῖ συνεχῶς περὶ τῆς περισυλλογῆς τῆς ψυχῆς, τοῦ νοῦ, τῶν σκέψεων, ἡ ὁποία κατορθοῦται διὰ τῆς ἐργασίας τῶν θεανθρωπίνων εὐαγγελικῶν ἀρετῶν.

Ἀλλὰ, αἱ ἀρεταὶ αὗται διαφέρουσιν τῶν ἀρετῶν τῶν ἄλλων θρησκευτῶν καὶ φιλοσοφῶν οὐχὶ μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μέθοδον. Αἱ εὐαγγελικαὶ ἀρεταὶ ἔχουσιν τὸ εἰδικὸν θεανθρωπίνον περιεχόμενόν των, καὶ ἐν αὐτῇ τὴν εἰδικὴν θεανθρωπίνην μέθοδόν των. Καὶ ἐν τῇ ἀσυγκρίτως τελείῳ θεανθρωπίνῳ Προσώπῳ Του, καὶ ἐν τῇ ἀσυγκρίτως τελείᾳ θεανθρωπίνῃ ζωῇ Του ὁ Θεάνθρωπος Χριστὸς ἐδειξε καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ θεανθρωπίνη μέθοδος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ μόνη φυσικὴ καὶ κανονικὴ μέθοδος καὶ ζωῆς καὶ γνώσεως. Οἰκειοποιούμενος τὴν θεανθρωπίνην πίστιν ὡς μέθοδον τῆς ζωῆς τοῦ ἄνθρωπου, τὴν οἰκειοποιεῖται καὶ ταυτοχρόνως καὶ ὡς μέθοδον τῆς γνώσεως. Τοῦτο ἰσχύει οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τὴν πίστιν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας θεανθρωπινὰς ἀρετάς : τὴν ἀγάπην, τὴν ἐλπίδα, τὴν προσευχὴν, τὴν νηστείαν, τὴν πραότητα, τὴν ταπεινώσιν. Διότι ἐκάστη ἐκ τῶν ἀρετῶν τούτων γίνεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις ζῇ ἐν Χριστῷ, μία ζῶσα δημιουργικὴ δύναμις καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως.

Εἰς τὴν θεανθρωπίνην μέθοδον τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ μὴ πραγματικόν, τὸ ἀφηρημένον, τὸ ὑποθετικόν. Ἐνταῦθα τὰ πάντα εἶναι πραγματικά κατὰ τρόπον οὐσιαστικόν, διότι τὰ πάντα θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς πείρας καὶ ἐμπειρίας. Καὶ τοῦτο διότι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ἔχει δοθῇ, κατὰ τρόπον ἐμπειρικώτατον, ἡ ὑπερβατικὴ θεία πραγματικότητα, καὶ ταυτοχρόνως ὁ ὁρισμὸς τῆς. Διὰ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου περιελήφθη ἡ λεπτοτάτη, ἡ ὑπερβατικωτάτη, ἡ τελειοτάτη πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότης αὕτη δὲν ἔχει ὅρια, διότι ἡ προσωπικότης τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔχει ὅρια. Ὅθεν καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ γνῶσις του δὲν ἔχουν ὅρια, διότι ἐλέχθη καὶ προσετάχθη: Ἔσεσθε τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν (Ματθ. 5,48). Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι τὸ ὅριον τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως εἶναι τὸ ἄπειρον, ὁ Θεός.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἐκφράζει τὴν τελείαν, τὴν ἰδανικὴν πραγματοποίησιν τοῦ θεανθρωπίνου μονισμοῦ: φυσικὴ εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὸ ὑπὲρ φύσιν πρὸς τὴν φύσιν, ἀπὸ τὴν ἀθάνατον ζωὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ τοιαύτη μετάβασις εἶναι φυσικὴ καὶ διὰ τὴν γνῶσιν, ὅταν διὰ τῆς γεφύρας τῆς πίστεως, ἀγάπης, ἐλπίδος, ὁδεύει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεόν, ἀπὸ τὸ φυσικὸν πρὸς τὸ ὑπερφυσικόν, ἀπὸ τὸ θνητὸν πρὸς τὸ ἀθάνατον, ἀπὸ τὸ πεπερασμένον πρὸς τὸ αἰώνιον, καὶ τοιουτοτρόπως ἀποκαλύπτει τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τῆς ἐδῶ ζωῆς μετὰ τὴν ἄλλην, τούτου τοῦ κόσμου μετὰ ἐκεῖνον, τῆς φύσεως μετὰ τὴν ὑπερφύσιν.

Ἡ θεανθρωπίνη γνῶσις εἶναι ἀκεραία (integral), διότι μετὰ τὰς πτέρυγας τῶν θεανθρωπίνων ἀρετῶν ἀνεμποδίστως διαπερᾷ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ χώρου, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν αἰωνιότητα. Τὴν τοιαύτην ἀκεραίαν γνῶσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ ἅγ. Ἰσαάκ ὅταν, προσδιορίζων τὴν γνῶσιν, λέγῃ ὅτι αὕτη εἶναι «αἰσθησις τῆς ζωῆς τῆς ἀθανάτου», ἢ ὅταν προσδιορίζῃ τὴν ἀλήθειαν ὡς «αἰσθησιν τοῦ Θεοῦ».

Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν ἀρετὴν, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνῶσιν. Ὅπως «ἐκάστη ἀρετὴ μήτηρ ἐστὶ τῆς δευτέρας ἀρετῆς» καὶ μήτηρ τῆς γνώσεως, οὕτω καὶ ἐκάστη γνῶσις μήτηρ ἐστὶ τῆς ἄλλης γνώσεως. Ἡ μία γνῶσις εἶναι αἰτία τῆς ἄλλης, ἡ μία προτρέπει πρὸς τὴν ἄλλην.

Ἐν ᾧ μέτρῳ ὁ ἄνθρωπος ἐπιδίδεται εἰς τὰς θεανθρωπινὰς ἀσκήσεις - ἀρετάς, γνωρίζει τὸν Θεόν· καθ' ὅσον γνωρίζει τὸν Θεὸν ἐπιδίδεται ὁλονὲν καὶ περισσότερον εἰς ἀσκήσεις. Ἡ θεανθρωπίνη μέθοδος εἶναι ἐμπειρικὴ, πραγματικὴ: Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιεῖν, γινώσεται περὶ τῆς διδαχῆς εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ (Ἰωάν. 7,17). Τοῦτο σημαίνει: διὰ τῆς βιώσεως τῆς Ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ γνωρίζεται τὸ ἀληθὲς αὐτῆς καὶ τὸ ἀναντικατάστατον αὐτῆς. Ἡ μέθοδος λοιπὸν εἶναι ἐμπειρικὴ, πειραματικὴ, πραγματικὴ. Ἡ γνῶ-

σις τῆς ἀληθείας δὲν δίδεται εἰς τὸν περιεργαζόμενον ἀνθρώπινον νοῦν, ἀλλὰ εἰς τὸν νοῦν ὁ ὁποῖος ἐπιδίδεται εἰς τὰς θεανθρωπίνας ἀσκήσεις. Ἡ γνῶσις εἶναι ὁ καρπὸς εἰς τὸ δένδρον τῶν θεανθρωπίνων ἀρετῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ δένδρον τῆς ζωῆς. Ἡ γνῶσις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀσκητισμοῦ. Διότι ἡ ἀληθινὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία εἶναι ὁ θεανθρώπινος ἀσκητισμὸς τοῦ νοῦ καὶ ὁλοκλήρου τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν αὐτῇ ἰσχύει πάντοτε ὁ θαυμαστός λόγος τοῦ Σωτῆρος: «Ὅς γὰρ ἐὰν ἔχη, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὅς ἐὰν μὴ ἔχη, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ» (Λουκ. 8,18).

Θεωρούμενος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γνωσιολογίας τοῦ ἀγ. Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, ὁ ἀφελὴς ρεαλισμὸς εἶναι τραγικῶς καὶ θανατηφόρος ἀφελής. Δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, διότι μεταχειρίζεται τὰ ἄρρωστα καὶ διεφθαρμένα ὄργανα τῆς γνώσεως. Ὁ θεανθρώπινος ὅμως ρεαλισμὸς δίδει τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀληθείας περὶ τοῦ κόσμου, διότι μεταχειρίζεται τὰ κεκαθαρμένα, ἐξυγιανθέντα καὶ ἀναγεννηθέντα ὄργανα τῆς γνώσεως, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἴδουν μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ πυρῆνος τῶν ὄντων καὶ τῶν κτισμάτων.

Ὁ ὀρθολογισμὸς θεωρεῖ τὸν λόγον ὡς τὸ ἀλάθητον ὄργανον τῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁλόκληρον ἀνθρωπίνην προσωπικότητα ὁ ὀρθολογισμὸς παρουσιάζεται ὡς ἀναρχικὸς ἀποστάτης. Καὶ προσέτι ὡς τὸ αὐθαίρετον καὶ ἐπαναστατημένον κλῆμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἄνευ τῆς ὁλότητος τῆς ἀμπέλου δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ πλήρης ζωὴ οὔτε ἡ ἀποτελεσματικὴ ἐνεργητικότης. Δὲν δύναται, κατὰ συνέπειαν, ὁ ὀρθολογισμὸς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, διότι ἐν τῇ ἐγωκεντρικῇ ἀπομονώσει του εἶναι τεμαχισμένος, διεσκορπισμένος, πλήρης χασμάτων. Ἡ ἀλήθεια ὅμως δίδεται εἰς τὸν διὰ τῶν θεανθρωπίνων ἀσκήσεων καὶ ἀρετῶν κεκαθαρμένον, ἡγιασμένον, μεταμορφωμένον καὶ τεθεωμένον νοῦν.

Ἡ φιλοσοφικὴ κρισιαρχία (kriticismus) ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν μελέτην τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως ἐν τῇ ψυχο-φυσικῇ των δεδομένη καταστάσει εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς αὐτὴν προσθέτει καὶ τὴν μελέτην τῶν δεδομένων κατηγοριῶν καὶ συνθηκῶν τῆς γνώσεως. Οὐδὲν ὅμως ὅπως ὑπολογίζει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξυγιάνσεως, τῆς θεραπεύσεως καὶ καθάρσεως τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ κρισιαρχία δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἀληθείας, ἡ ὁποία γνῶσις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκανοποιήσῃ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὅλους τοὺς πόθους της διὰ τὴν Ἀλήθειαν. Ὅθεν ἡ κρισιαρχία οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ εἰς περισσότερον προσεκτικὸς ὀρθολογισμὸς καὶ σενσουαλισμὸς.

Ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴν πραγματικότητα καὶ τὸ ὑπερβατικὸν κριτήριον, τὴν ὑπαρξίν των ὁποίων δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξῃ. Βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ὑπερβατικῶν ἐννοιῶν (prapojmovi),

δὲν δύναται οὔτε αὐτὸς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἀληθείας ἐκείνης ἢ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν διὰ νὰ πληρώσῃ ἔστω καὶ μερικῶς τὴν παμπалаίαν δίψαν τῆς διὰ τὴν αἰώνιον Ἀλήθειαν καὶ τὴν αἰδίου πραγματικότητα.

Ὅλα αὐτά, ὅμως, τὰ ὅποια αἱ διάφοροι γνωσιολογικαὶ κατευθύνσεις δὲν δύνανται νὰ δώσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὰ δίδει ἡ ὀρθόδοξος φιλοσοφία, ἡ ἐν χάριτι ἀσκητικὴ γνωσιολογία τῆς. Ἐμπροσθεν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἵσταται δι' αὐτὴν ἡ αἰωνία Ἀλήθεια ἐν τῇ πληρότητι τῶν ἀπειρῶν τελειοτήτων τῆς, καὶ δίδεται εἰς τὸν ἡγιασμένον καὶ κεχαριτωμένον ἄνθρωπον. Διότι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ἡ ὑπερβατικὴ Θεία Ἀλήθεια κατῆλθε εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔγινεν ἀντικειμενικῶς ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχουσα (immanent), καὶ ἀποτελεῖ οὕτω τὴν ἄμεσον καὶ αἰωνίως ζῶσαν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Διὰ νὰ τὴν οἰκαιοποιηθῇ ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ τὴν κάμῃ ὑποκειμενικῶς ἰδικὴν του (immanent), εἶναι ἀνάγκη ἵνα, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν θεανθρωπίνων ἀρετῶν, οἰκαιοποιηθῇ τὸν Θεάνθρωπον Χριστὸν ὡς ψυχὴν τῆς ψυχῆς του, καρδίαν τῆς καρδίας του, ζῶν τῆς ζωῆς του.

—Ἐγράφη τὸ 1924

εἰς τὴν Ἱερατικὴν Σχολὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα
Sremski Karlovci-Srbija

(Μετάφρασις ἐκ τῆς Σερβικῆς
Ἱερομ. Ἀθανασίου Γιέβτιτς)